

Tomas Riad: Tal vid Svenska Akademiens högtidssammankomst 2019

Talare
Tomas Riad
Direktör Svenska Akademien

Datum
20 december 2019

Plats
Stockholm

1 Förr fanns befrielse för slav och träl
När kroppen var uttjänt steg därur en själ
och svingade sig emot gudomen opp
med jublande språng och med himmelska hopp

5

Det är trösterikt att lyssna till skaldens ord om en värld där ramarna var givna och det fanns svar på de stora frågorna. Naturen var ordnad som en pyramid, arterna hade sina platser med människan högst upp. Det fanns rentav ett öga ovanifrån som kunde bekräfta vem det var som stod överst, ödmjuk endast inför gudomen.

10

Denna ordning har i många avseenden vittrat sönder. Skalden fortsätter:

Men numer är själstanken hopplöst förbi
Vår kropp är vår borg och vårt artilleri

15

Vi joggar i trans, äter sunt för vi vet
att kroppen kan tränas till odödlighet

Intresset för kroppen, i vetenskap och vardag, har fått oss att successivt relativisera vår egen position, att relativisera själva begreppet position.

20

Evolutionen går bara framåt från de lägen organismerna intar vid varje tidpunkt i sina givna miljöer. Frågan om vem som står högst eller lägst av åsna och häst är felställd.

I vår självbild lever dock den gamla ordningen kvar. Det är inte konstigt. Ingen annan varelse kan stoltsera med ett så effektivt och komplext

25

kommunikationsmedel som människan. Språket har gynnat människans tankearbete och tekniska utveckling, hennes förfinade kultur och fördjupade samtal.

Varifrån kommer detta unika redskap? En vanlig föreställning är att behovet av

kommunikation mellan människor driver fram språket, antingen för koordination i jaktlaget eller för knytandet av sociala band, som en variant på att plocka löss ur varandras päls. Man utgår då från en intuitivt tillgänglig idé om att språket börjar med rudimentära yttranden i stil med "Mat där", "Olle
35 berget", kanske också "You Jane". Våra förfäder skulle då kommunicera med enkla men betydelsedigra meddelanden förankrade i den omedelbara situationen. Det känns liksom fullt möjligt att få fram ett budskap på detta sätt. Men denna känsla avspeglar en kommunikation utan grammatik, där det överordnade behovet är att äntligen få börja tala. Grammatiken, antar man,
40 utvecklas sedan runt de funktionella yttrandena för att omsider blomma ut i all sin prydno, så att språket kan tas i den mänskliga kulturens tjänst. Dock finns det två krux med denna föreställning. Det ena är idén om den talträngda människan – den kommer nog från vår tid. Det andra är att kommunikationen skulle vara äldre än grammatiken. Det finns mycket som
45 talar för att det är precis tvärtom, dvs. att numerus, genus, person, komparation, tempus, aspekt, modus och tematiska roller har mycket djupare rottrådar än samtalet.

Häromåret genomförde Christian Agrillo och hans psykologkollegor vid
50 universitetet i Padua ett experiment där man studerade numeriska kategorier i ett evolutionärt perspektiv. För att greppa över ett ordentligt segment av evolutionen undersökte man dels homo sapiens, dels poecilia reticulata. Den senare var för en generation sedan den vanligaste och kanske billigaste akvariefisken, guppy kallad.
55 Forskarna ville, i ett och samma experiment, testa två olika numeriska system, i första hand hos guppyerna. Det första, det s.k. approximativa nummersystemet, används för att bedöma vilken av två kvantiteter som är störst. Proportionen mellan de jämförda kvantiteterna spelar roll. Det är lättare att se skillnaden mellan en stråkkvartett
60 och en stråkorkester än mellan två nästan lika stora kammarkörer. Det andra systemet, det s.k. parallella individueringssystemet, innebär en förmåga att samtidigt följa 3–4 objekt med blicken. Denna förmåga skulle kunna ingå i den evolutionära basen till vår matematik. Det handlar då om exakt räkning av individer snarare än skattning av proportioner.
65 Experimentet med guppyer utfördes i ett rektangulärt akvarium med tre avdelningar – två mindre sidotankar och en större i mitten. I sidotankarna placerades guppyer i olika antal, varierande från stim på 24 fiskar ner till enstaka individer. I mittentanken fanns en målad ring såsom i en ishockeyrink. I varje

- 70 omgång gjordes där ett nersläpp, en tekning om man så vill, med en guppy som puck. Guppyerna simmade oftare mot det större stimmet än mot det mindre, vilket är klokt gjort av den som vill optimera chanserna att överleva och sprida sina gener. Vid jämförelser av större fiskmängder visade guppyerna känslighet för proportionen och lyckades bättre ju större skillnaden var. Det kunde
- 75 fastställas att arten besitter det första, approximativa nummersystemet. Men när färre artfränder placerades i sidotankarna upphörde proportionen mellan dem att spela någon roll. Guppyerna valde den större fiskmängden lika bra vid 3 mot 4 som vid 1 mot 4. Detta tolkades som stöd för att guppyn räknar individer och alltså även använder det parallella individueringssystemet.
- 80 Forskningsstudien vore inte stringent utan ett explicit experiment med homo sapiens. Man hittade representanter för den arten bland studenter på grundnivå. De betedde sig som förväntat. Självfallet är människan den större matematikern av de två arterna – tänk bara på successorfunktionen och pi – men det är inte poängen. Den riktigt stora
- 85 poängen, icke anteciperad av Paduaforskarna, kan räknas hem av dem som söker språkets ursprung. Detta rapporterar professor Chris Golston, en språkvetare, i en nyligen publicerad artikel. Guppyns numeriska förmågor motsvarar nämligen precis de två sätt som numerisk information hanteras på i de mänskliga språkens grammatik.
- 90 Termerna för det är komparation och numerus. Komparation yttrar sig i svenskan bland annat som gradböjning av adjektiv (glad, gladare). Numerus markerar distinktionerna mellan singularis och pluralis, ibland också dualis, och i några få språk trialis. Det går således en sammanhängande evolutionär tråd från guppyns kognition i
- 95 sin naturliga miljö via alla mellanliggande arter till människans grammatiska kategorier numerus och komparation. Varje människa kan fortsättningsvis spegla sitt anlete inte bara i akvariets vattenyta, utan också i de små fiskögon som blickar tillbaka.
- 100 Det knippe starka hypoteser som nu emanerar ur guppyns räkneförmågor skulle innebära att alla grammatiska kategorier i människospråken vore grundade i kognitionen. Det skulle betyda att språkets struktur, dvs. grammatiken, föregick språkets användning i interaktion, dvs. kommunikation. Med många miljoner år. Här kan bara återges några korta indikationer på hur det tycks stå till med tre
- 105 grammatiska kategorier till; person, genus och tempus. Den första kategorin, person, handlar om självreferens. 1. person är referens till själv, medan 2. person och 3. person är referens till icke-själv. Inom kategorin

icke-självt kan man sedan skilja artfrände som jag interagerar med – det är 2.
110 person – från allt annat (3. person). Den kognitiva kategorin är uppenbar hos
hund, katt och kreatur, som hyggligt håller reda på gränserna för den egna
kroppen och som vet vad de gör när de lekfullt knuffar till en artfrände. Men
självreferens kan spåras hela vägen tillbaka till bakterierna. Bakterien vet
nämligen också skillnaden mellan sig själv och andra. Den kan klumpa ihop sig
115 med artfränder och bilda plack. Den kan också bilda front mot icke-självt (3.
person). Det är vad vi kallar ett immunsystem.

Den andra grammatiska kategorin, genus, utgör en sortering av substantiv och
pronomen. Som bas för grammatiskt genus hittar man i världens språk två
biologiska kategorier, dels s.k. naturligt genus, dvs. kön, dels animathet, dvs.
120 levande kontra icke-levande. Kön är en självklar kategori för framgångsrikt
alstrande av avkomma, och animathet som kognitiv kategori yttrar sig hos djur
bland annat i att de skiljer rörelser utförda av levande varelser från annat som rör
sig. Dessa två kategorier återfinns alltså i människogrammatiken. Däremot hittar
vi i grammatiken inget exempel på något av de många andra sätt som finns att
125 klassificera levande varelser, särskilt människor, alltså inte social status, etnicitet,
yrke, ålder, hårfärg eller sexualitet.

Den tredje grammatiska kategorin, tempus, motsvarar den kognitiva
kategoriseringen av tidsförhållanden. Nuet är självklart. Det förflutna
representerar minnen, och det framtida handlar om planering. Många djur har
130 uppenbarligen dessa kategorier: Ekorren minns var den gömt nötterna,
flyttfågeln hittar hem, och biet berättar med sin dans var det nyss såg mat.
Testet för kategorin framtid är planerat beteende. När orangutanger samlar
verktyg som de ska använda för lösa en uppgift ett halvt dygn senare, så tyder
det på en futural uppfattning. Grunden för den grammatiska kategorin
135 futurum går därmed åtminstone 14 miljoner år tillbaka, till den tid när vår
utvecklingsgren avskilde sig från de stora aporna. Men också ekorren har en plan
för sina nötter – nämligen att äta dem när vintern kommer. Det betyder många
miljoner år till.

Vi kunde fortsätta med aspekt, tematiska roller och modus, men det är dags att
140 runda av.

Betydelsen hos grammatiska kategorier är ytterst ren och enkel. Det mesta som
har med betydelse att göra ligger istället i den lexikala semantiken, dvs. i glosorna
och hur de anknyts till omvärlden. Där finns utrymme för mänsklig kunskap
och beskrivande detaljer. Grammatiken, däremot, verkar inte ta några intryck av
145 kulturen.

Inget djur använder grammatikens kategorier i sin kommunikation (vad vi vet).

Men grammatikens kategorier finns i djurens kognition. Därmed är de inte specifika för människan, än mindre grundade i mänsklig kommunikation.

150 Det är förvisso en stor händelse när människan väl börjar använda språket för samtal. Det kan liknas vid när en dator med sitt operativsystem får ett modem kopplat till sig och börjar kunna dela med sig av sitt inre till sina artfränder. Vid denna händelse, när språket blir externt, manifesteras de förefintliga kognitiva kategorierna som grammatik.

155

När alltför stora frågor ställs blir svaren därefter, fantasifulla och förtröstansfulla. Men med testbara hypoteser blir frågorna hanterbara, i det här fallet genom att man plattar till den överdrivet pyramidala uppfattningen om människans position i faunan. I gengäld erbjuds vi en rikare och djupare
160 förbundenhet med skapelsen, och kan kanske rentav känna en ny ödmjukhet inför den.

Källa

<div>Manuskript hämtat från svenskaakademien.se (2025-11-18)</div>

165

Taggar

2010-tal, 2019, Högtidstal, Man

URI

<https://www.svenskatal.se/tale/tomas-riad-tal-vid-svenska-akademiens-hogtidssammankomst-2019>

170

175

180

185